

Елементи на психоанализа на науката

Любов Илиева, Станимир Илиев

След бурното си начално развитие, многобройните философски дискусии, надежди и увлечения, психоанализата зае определено място в представите за психичното, за човека, духа, света. Науката, като резултат на психичното развитие на човечеството, остана на границата на обсега ѝ. Разработените методики, базиращи се на традицията на класическия психоанализ не дават големи възможности за изследване на научния организъм. Така, изследването на специфични комплекси, разбирани като отрицателно заредено и изтласкано от съзнанието или забравено съдържание, явяващо се енергетическа единица, не доведе до получаването на важни резултати, спомагащи развитието ѝ. По-големи възможности за анализ на науката даде направлението в психоанализата, известно като "аналитична психология", родоначалник на което е К. Г. Юнг. Указаното направление разработи концепцията за колективното безсъзнателно, което, от една страна обогати представите за безсъзнателния пласт на психиката и връзките му с осъзнаваните компоненти на мировъзприятието, а от друга може пряко да бъде отнесено и към науката, която е надличностен, колективен феномен. Но акцентирайки вниманието си върху архетипичните праформи, аналитичната психология насочи усилията си преди всичко към символите, най-вече към символи, свързани с религията, митовете, изхождайки от представата, че чрез интуитивното мислене, в противоположност на логическото, архетиповете се проявяват по-непосредствено и могат да бъдат разчетени (така, в [1] Юнг свързва художественото образотворчество с религиозните праобрази). Това доведе до асоциирането на тази концепция с гореуказаната сфера на духа. Фактът, че базовия ѝ модел неявно включва и елементите на науката, научното познание, научните идеи, които могат да бъдат обект на изследване на концепцията ѝ за безсъзнателното остана без внимание.

В настоящата работа ще разгледаме компонентите на безсъзнателното на научния организъм, тяхната специфика и организация, методите за анализа им, изхождайки от структурата и подхода към безсъзнателното, разработени от аналитичната психология. Това по същество се явява опит за разработка на психоанализ на науката, какъвто до сега не е предприеман. Поради това работата има спорни и дискуссионни характеристики.

Съгласно Юнговската концепция, комплексите и архетиповете не представляват единствените обекти на безсъзнателното, те са своеобразни кондензации на негови съдържания. Част от него представляват множеството неясни, неактивизирани, затъмнени мисли, впечатления, образи, които

действуват в психическата реалност. В работата *Подход към безсъзнателното* [2], Юнг обръща внимание на "съществуването на несъзнавани аспекти в нашето възприятие на реалността. Когато нашите органи на възприятие реагират на реални явления, например, изображения или звукове, те ги редуцират от областта на реалното в областта на разума. Там те се превръщат в психически явления. [2, 21]" По такъв начин усвояването на физичното, което е и една от целите на науката, вече включва психичното, имащо сложна структура, елемент на която е безсъзнателното. Трябва да уточним, че указаната теза се явява резултат на анализа на настоящето състояние на познавателния процес. До края на миналия век в науката и методологията е доминираха схващанията за възможността да се отдели физичното от психичното, или изхождайки от съществуването в методологията на науката на фундаменталните философски същности "рационализъм" и "реализъм" - да се отделят напълно реализма и рационализма. Подобна теза не е напълно отхвърлена и сега, но опитите този подход да бъде реализиран в настоящия момент от развитието на науката показва, че това е възможно само в ограничен ъгъл в познавателното пространство. Надяваме се, че психоаналитичният подход се явява една от възможностите да се обхване настоящето равнище на сложност на науката, отчитайки проявяващата се двойственост или метафизична нееднозначност на съвременното научно познание, опиращо се както на опита, така и на разума. Съгласно Юнговската концепция "дори най-прецизно формулираните философски или математически понятия, които, както ние предполагахме, не съдържат в себе си нищо освен това, което ние сме вложили в тях, въпреки това представляват повече от това, което предполагахме ... Всяко понятие в нашия съзнаващ разум има своите психически връзки, асоциации. Тъй като тези връзки могат да се различават по интензивност, то те са способни да изменят "нормалния" характер на понятията. [2, 40]" В познавателния процес безсъзнателните компоненти се включват в живота на психичния свят. Така, съдържайки компоненти, свързани с психиката, която съгласно психоанализата има сложна структура, съставна част от която е безсъзнателното, научния организъм съдържа безсъзнателни компоненти. Това определя възможността психоанализата да бъде свързана с научния организъм.

На науката не са чужди компоненти, които пряко могат да бъдат представени като прояви на безсъзнателното. Според аналитичната психология "съществуват събития, които ние не регистрираме в съзнанието; те остават, така да се каже, под границата на съзнанието. Тези събития имат своето място, но са били възприети под равнището на съзнаване, без участие на нашето съзнание. Ние може да разберем за такива събития само интуитивно или в процес на дълбок размисъл [2, 21]".

Известно е, че научното творчество съдържа подобни компоненти. Така, например, А. Пуанкаре в своята лекция *За математическото творчество* указва, че даже математическото суждение "не е проста съвкупност от силогизми: то представлява силогизми, намиращи се в определен порядък, и

порядъка, в който тези елементи са разположени е много по-важен, отколкото самите елементи [3, 137]". Пуанкаре прави извода за "наличието на интуитивно чувство за математически порядък, което позволява да се открие хармонията и скритите отношения [3, 137]". Интуитивното намиране на порядъка и се явява решение на проблема. Процесите, предшествващи възникването на новото в индивидуалното научно творчество са свързани, както е установил Ж. Адамар, със състояние на "напрежение на разума". В това състояние се чувстват само някои процеси, пробягващи през съзнанието като калейдоскоп, без волево усилие. Често това са образи а не думи, понякога цифри /виж [4]/. Самият нов резултат се появява внезапно. Луи дьо Брой пише: "Много често ние преминаваме от едно разсъждение към друго с помощта на акт на въображение или индукция, който сам по себе си не се явява напълно рационален акт [5, 294]". Поради това елементи на творческото в науката могат да бъдат пряко анализирани в нишата на изследвания на аналитичната психология. Ще укажем, че именно връзката на безсъзнателното с творчеството се е оказала един от феномените, довели до създаването на Юнговската концепция на безсъзнателното. Както пише Юнг "откритието, че безсъзнателното е не просто склад на миналото, а че то е пълно с зародиши на бъдещи психически ситуации и идеи, ме доведе до нов подход в психологията ... От безсъзнателното могат да възникват свършено нови мисли и творчески идеи, мисли и идеи, които до тогава никога не са били осъзнавани [2, 35]". Свързването на интуитивните творчески компоненти с безсъзнателното, в рамките на представите за него от аналитичната психология, не представлява въпрос само за прехвърляне на трудностите от една област в друга, също не по-малко неясна област, каквато е безсъзнателното. Така, например, отчитайки, че съгласно Юнговската теория "безсъзнателното се управлява преди всичко от инстинктивните тенденции, склонности, изразени в съответните мислеформи, т.е. в архетиповете ... архетипическият разум влиза в работа и изпълнява прогностична задача. Архетиповете, поради това, имат собствена подбудителна специфична енергия. Това им позволява да генерират осмисляща интерпретация (посредством собствен символичен ключ), както и да се намесват в дадена ситуация със собствени импулси и "мислени" образувания. [2, 67]". Поради това, методиките за изследване на архетиповете и техните компоненти вече се явяват крачка напред към изследване и осмисляне на творчеството (в частност) и в науката.

Освен интуитивното познание, съществуват и други пътища на обективизиране на безсъзнателното. Един от тях се базира на натрупването на енергия в протичащите процеси в безсъзнателното. Съгласно аналитичната психология, психическите образования на безсъзнателното, първоначално развиващи се съвсем неосъзнато, набират енергия, могат да преминат границата на безсъзнателното и да се втурнат в съзнанието. В практиката на психоанализата, по указания сценарий обикновено се проявяват комплексите. Имайки предвид структурата на комплексите, има възможност чрез изследване на характеристиките на съзнатото да бъдат разкрити и комплекси на научния организъм. Тъй като съзнатото в науката

представлява исторически развиващите се и сменящи се понятия, идеи, теории, методологии, то комплексите в науката могат да бъдат разкрити на базата на изследване на измененията, протичащи в указаните елементи. Затова елементи на безсъзнателното се проявяват при анализа на измененията в процеса на историческото развитие на фактите и структурите в науката (експерименти, понятия, аксиоми теории и т.н.), на научните идеи, на научното мислене. Посредством анализа на тези процеси съществува възможност да се разкрият неосъзнатите причини на инерцията, стагнацията, които се крият зад определени идеи, понятия, характеристики на типа научно мислене. Подобна методика се използва от аналитичната психология при изследване на колективното безсъзнателно в такива образования като поетика, религия, митология и др. Възможността за подобен психоанализ се основава на факта, че, както пише Юнг, така или иначе, "съществуването на нещо в нашата душа се признава в случая, че можем да констатираме наличието на осъзнати съдържания. ... При това ние може да говорим за безсъзнателното само в тази степен, в която можем да удостоверим наличието на такива съдържания [6, 98]". Затова и в науката, на базата на осъзнатите съдържания, свързани с неговото фактологическо и психическо пространство, може да бъде реализирано познание на безсъзнателното. При това, анализа не се явява чисто интуитивно познание, а съдържа и елементи на логическо мислене. Т. е. елементи на безсъзнателното могат да бъдат разкрити и с помощта на "логически" анализ. Това се отнася и до архетиповете - логическото мислене, което се свързва с науката, макар и косвено, също е способно да улови архетипа. Но колкото по-косвена е връзката с архетипа, толкова по-трудно става неговото разкриване.

В настоящият момент научният организъм се явява развита йерархична структура, елементите на която се разкриват на базата на функционалната им връзка с цялата система от елементи и структури. Ако за целите на аналитичната психология и класическия психоанализ е достатъчно да разглеждаме емпиричните обекти и факти като прости, самоопределящи се елементи, при анализа на съвременната наука трябва да отчитаме и функционалната структура на емпиричното: емпиричното включва в себе си и теоретичното, а научната реалност се явява изкуствена реалност. Указаните характеристики се явяват елементи на методология. Аналогично на факта, че предполагаемата структура на безсъзнателното влияе на психоаналитичния процес, предполагаемите методологични характеристики на науката влияят на възможностите и разгръщането на нейното психоаналитично изследване. При това, аналогично на класическия психоанализ, зависимостта не е еднопосочна. Психоаналитичните изследвания на свой ред влияят и определят структурата на безсъзнателното.

Отчитайки наличието на разнообразни психически компоненти на научния организъм, би било полезно от методологична позиция, да бъде определен феномен, свързан с тях. Изхождайки от философската традиция, психическите аспекти, свързани с науката ще определим като "научен дух". Научният дух се явява проява на психическата реалност на равнището на

науката като цялостен организъм. Базови елементи на научния дух се явяват преди всичко научните идеи и тяхната организация. Независимо от конкретното научно знание, проследявайки развитието на науката ние откриваме неизчерпаемо обновяване на научния дух. Тъй като възникването и развитието на идеите е свързано с изменението на научните конструкции, елементи на научният дух се проявяват при изследване на изменението на рамките на познанието. Това определя както връзката на духа с фактологическите елементи на науката, така и възможността отделни негови елементи да бъдат разкрити чрез фактологическата реалност. Приемайки, че съвременното състояние на науката се определя от функционалността на нейните елементи, следва, в частност, че научният дух не може да бъде определен субстанциално, като самост, посредством обособяването му от реалното, като сума от субективните елементи на научното познание. Освен това не може да бъде прието съществуването на пласт от "първични идеи". Поради функционалността съществува и обратна връзка между "духа" и "реалността". Посредством изследване на духа се разкриват и елементи на реалността, при това без познанието като цяло да бъде свеждано само към своеобразна психология. Рационалното е способно да се обективизира и да реализира реално. Научният дух съдържа безсъзнателен пласт. Явяващ се част от човешкия дух, научният дух има (съгласно подхода на аналитичната психология) енергетически характеристики. Елементите, свързани с него могат да бъдат разглеждани като енергетически заредени и при анализа на научния дух (и оттам, по-общо на науката) да се отчитат психо-енергетическите процеси, съпровождащи измененията. В частност, такива компоненти като кондензация, разреждане, съпротивление, ускорение, преодоляване или попадане под енергетическата граница на безсъзнателното. При това не само на равнището на науката или духа като цяло, или на конкретна област и понятия, а също и относно поведението на субекта на науката в така определеното енергийно поле. Енергетическите прояви характеризират и такива компоненти на научния дух като комплексите и архетиповете, разглеждани като матрицата на тенденциите на образуване на научни структури (по-подробно за понятието архетип виж [6]).

Отчитайки характеристиките на така определения безсъзнателен пласт в науката, ще уточним категорията "обект". В представата за "емпиричен обект" има слой, представен в съзнанието и такъв, свързан с безсъзнателното. Европейската логическа традиция свързва възприятието на обекта с понятийното му възприятие, част от който са неговите понятийни компоненти и характеристики. По отношение на доминиращите съвременни представи те представляват осъзнатата страна на обекта, като в някои философски системи обекта се отъждествява с тях. Известните парадокси свързани с отсъствието на еднозначни пространствени и временни инварианти на обекта (например, реката е различна във всеки различен момент от време, парадоксите на Зенон свързани с движението на обекта, размиването на границите на обекта спрямо произволна крайна система характеристики) показва, че понятийните характеристики не са достатъчни за еднозначното възприятие на обекта (По-подробно за "отделянето" на

обектите в универсума виж [7]). В настоящето от една страна доминират релативистичните представи за структуризация на обектите, а от друга страна сме свидетели на съществуването в тях на неизменни феноменологични ядра, определящи тяхната еднозначност при възприятието (непонятните компоненти при възприятието в настоящия момент се изследват интензивно от когнитивната психология. Предлаганият от нас подход е близък до този на У. Найсер [8]). Това означава, че паралелно с релативистичната (и понятийна) част, поради факта, че възприемаме обектите, възприемаме характеристика, свързана с тяхната "цялостност", "единичност", тяхното "единство" и при това, на настоящия етап, безсъзнателно. Множеството свойства, характеристики на обекта се проявява по отношение на множеството вече възприети обекти. Съотнасяйки категорията "единичност" с възприетите пространствено-временни характеристики на универсума в който живеем, възприятието на "единичностите" се явява интегрална спрямо пространството и времето характеристика. Това означава, че ние първо усвоявайки обекта, осъществяваме "интегриране", а след това, на базата на наличните възприети обекти правим конструкция на пространствено-временния континум. Спрямо съвременните представи за процеса на възприятие, такава конструкция се извършва безсъзнателно. (Въпроса с еднозначността е остава открит). Разработената конструкция остава инвариантна по отношение на това дали "единичността" се явява рационалистична или реалистична компонента в познавателния процес. Феноменологически "единичностите" имат връзка с архетиповете. Проявявайки се в безсъзнателното, те притежават енергийни характеристики и поради това някои обекти притежават интегриращи свойства. В това може да потърсим основите на материалната символика, която Гастон Башляр определя като архетип (виж. [9]), чрез който нееднократно са се опитвали (например, в гръцката философия, в алхимията) да създадат структура на универсума. Указаните характеристики на безсъзнателното във възприятието определят структуризацията на познанието, и тъй като Юнг (виж. [6]) определя архетипа като тенденцията към образуване на определени представи, на настоящият етап те се проявяват най-малко като корелати на архетипове.

Свързвайки така определените характеристики на обектите с представите за понятията, като множество от групи обекти при абстрахиране на пространствените им компоненти, безсъзнателният пласт се редуцира и на познавателните структури. Но понятията, явявайки се част на функционалната структура на научните теории имат и допълнителни характеристики в колективното безсъзнателно на науката. То се проявява при развитието и особено при смяната на научните теории. Например, в понятието маса в нютоновата механика, в теорията на относителността, в квантовата механика се влага различно съдържание, но съществува и определена феноменологична връзка между представите за маса в указаните теории. Спрямо всяка следваща концепция, предишната съдържа в неявен, неосъзнат вид, в "свит" вид феноменологичната е новост. Този пласт на безсъзнателното подлежи на анализ и може да се разглежда като елемент на

психоанализа на науката. Методологията и научната мисъл са усвоили тази особеност на понятийното познание, методологията на научното творчество предлага разнообразни подходи (виж, Пойа [10], създаване на "виртуални" изменения, "провокации" на понятийния модел и др.), но всеки конкретен случай изисква самостоятелен анализ. Проблема се усложнява и поради факта, че поради функционалността на науката, изменянето, разгръщането на определено понятие е свързано с изменение на цяла конструкция, за което на дадения етап може да не съществуват достатъчно условия. Това води (както показва и историята на науката) до натрупване на голяма енергия, която се проявява, например, при смяна на парадигмата. От друга страна, невъзможността в продължителен период от изменение на науката да се развие дадено понятие води до увеличаване на "задържащата" развитието на науката сила в него. Тези натрупвания могат да бъдат определени като комплекси на научния организъм, научния дух (методика на разкриване на комплексите в науката е предложена в [11]). Такава енергия, според нас, сега е натрупана в представите за понятието време, което не е претърпяло подобно на останалите понятия от нютоновата механика (например, маса, импулс) изменение при последвалите развития на научната мисъл. Указаната характеристика на понятийното пространство определя възможността за изменение както на осъзнатата, така и на безсъзнателната му част не само вследствие изменението на фактологичното, обектното пространство. То има елементи на собствена онтология (разбира се, косвено свързана с онтологията на обектите). На съвременния етап на развитие на науката функционалната взаимовръзка между понятийното и обектното пространство е такава, че обектното пространство (както и понятийното) не може да бъде разглеждано като базово, първично или обратното - надстроечно. Двете не могат да бъдат напълно дистанцирани. Поради това, аналогично на проведенния по-горе анализ на обектното пространство, понятийното е от една страна, свързано с архетиповете, а от друга, не може да бъде сведено към архетиповете на обектното пространство.

При развитието на науката се формират нови понятия, обекти. Изменя се понятийната база, която, както указахме, носи метафизическа новост. Поради това, спрямо така определения научен организъм, научен дух, праобразите, архетиповете като дълбочинна онтология се разкриват не само в миналото, както е в подхода на Юнг, а с развитието на науката. Представата на Юнг за съществуването на "всеобщи, от памтивека налични образи [6, 134]", лежащи в основата на колективното безсъзнателно, спрямо предложената структура на съвременния познавателен процес има своето място само в тази област на анализ, в която съществуват прости базови елементи (например, както често се предполага за "емпиричните" обекти на "всекидневния" живот).

Научния дух, научната реалност, вследствие историческото развитие на цивилизацията заема важно място в структурата на човешкия дух. Научната реалност се превърна в компонент от осъзнаването на света, човека и съществуването. Безсъзнателното в научния дух се явява неигнорируема

част при изследването на човешкия дух. Затова определените свойства на научния дух, внасят новост в представите за духа, дават допълнителни възможности както за неговото изследване, така и за обновяването и развитието му.

ЛИТЕРАТУРА

1. К. Г. Юнг Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству. В. кн. Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX - XX век. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987, с. 214 - 231.
2. C. G. Jung Approaching the unconscious. Man and his Symbols, ed. C.G.Jung. N.Y., 1964.
3. А. Пуанкаре Математическое творчество. В кн. Адамар Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики. М.: Советское радио, 1970. - 150 с, с. 135 - 145.
4. Ж. Адамар Исследование психологии процесса изобретения в области математики. - М.: Советское радио, 1970, - 150 с.
5. Л. Де Бройль По тропам науки. М.: Изд-во Иностран. Лит., 1962, - 408 с.
6. К. Г. Юнг Об архетипах коллективного бессознательного. ВФ, N 1, 1988, с. 133 - 150.
7. С. Д. Илиев, М. М. Кичович Понятийные системы и реальность. в сб. Книга В.И.Ленина "Материализм и эмпириокритицизм и современное естествознание. М.: Институт философии АН СССР, 1984. с. 35-37.
8. У. Найссер Познание и реальность. М.: Прогресс, 1981. 300 с.
9. Г. Башляр. Поэтика на мечтанието. София, Изд-во Аргес, 1994
10. Пойа Д., Математика и правдоподобные рассуждения. М.: Наука, 1975, - 463 с.
11. Л.П.Илиева, С.Д.Илиев Психоанализ научного духа и эпистемология Гастона Башляра. Москва, Философские науки, 1995